

գեղեցիկ ճարտարապետութեամբ. կրսեն բէ այն եկեղեցին հովուի մը շէնք է, որ այն տաճարը կանգնելու ուխտ քրէր է Աստուծոյ՝ երբ իր ոգխարները որ Անույ աւերակաց վրայ կարածէին, խիստ շատնան. Այսպէս անցանէն փառք աշխարհի :

Երկու մեծամեծ աշտարակներով զարդարուած բարձր դռնէ մը անցնելով քաղաքէն դուրս էլանք. արեւը մարը մտեր էր, եւ մենք վերջապետոյն աղօտ լուսովը գրեթէ հինգ վերսք տեղ պետք էր քալելնր, եւ Արփաջայի վրայ անցնելու հուն մը գտնելնր որ գմեզ Անի տանող ճամբէն լաւ ըլլայ : Գրեթէ բոլորովին մութ էր՝ երբոր մօտեցանք այն բարձր դրան որ գետին միւս կողմէն առաւօտը տեսած էինք. այն դուռը երկու բարձր սիւններով շինած էր, որ աշտարակներու կամ մինարէներու կընմանէին՝ իրարու հետ բերէ. կամարակապով մը միացած : Այս սիւններէն մէկուն վրայ գմբէքածէ. զարդ մը կայ՝ եկեղեցեաց գմբէրին նման. մէկայինը կործանած էր : Շատ մութ ըլլալուն այն դրան արձանագիրը չէինք կրնար գտնալ եւ ըստ իմ կարծեացս, իրէն վայլած արձանագրութիւնը Տանքի հանձարոյն դժոխաց դրանը համար ստեղծած խօսքն էր.

Ընդ իս են անցք իցաւալիցըն քաղաք,
Ընդ իս են անցք յաւերժական յերաշխալս,
Ընդ իս են անցք յանհետացեալ մարդկան ազգ,
Հնատ զամենայն յոյս որ ընդ իսդ անցանես :

(Մնացորդը յաջորդ անգամ :)

par un pâtre qui fit vœu d'ériger ce monument à Dieu si ses troupeaux, qui broutaient l'herbe sur les rumes d'Ani, prospéraient : *sic transit gloria mundi*.

« Une haute porte, flanquée de deux tours massives, nous conduisit hors de la ville ; le soleil était couché, et nous devions encore profiter de la dernière lueur du crépuscule pour faire à peu près cinq verstes et pour trouver un gué de l'Arpatchaï, plus praticable que celui qui nous avait conduits à Ani. Il faisait presque complètement sombre quand nous nous approchâmes de la porte élevée que nous avions vue le matin, du bord opposé ; elle était formée par deux hautes colonnes, qui ressemblaient à des tours ou à des minarets joints par une légère arcade. L'une de ces colonnes est couronnée d'une petite coupole, semblable à celle d'une église ; la coupole de l'autre a été détruite par le temps. Il faisait trop sombre pour chercher l'inscription de cette porte, et à mon avis celle qui lui convenait le mieux était la légende créée par le génie du Dante pour la porte de l'enfer :

Per me si va nella citta dolente,
Per me si va nell' eterno dolore,
Per me si va tra la perduta gente :
Lasciate ogni speranza voi ch'entrate . »

(La suite au prochain numéro.)

ՀԱՆԳԻՍԱՐԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՇԷՆ ՄԱՐԳԿԱՆ

ՕԳՈՍՏԻՆՈՍ ԹԻԷՌԻ ՊԵՏԱՐԱՆ.

Պ. Թիւրի (Յակոբ-Նիկողայոս-Օգոստինոս) ծնաւ 1795ին մայիսի 20ին Գաղղիոյ Պլուա քաղաքը՝ աղքատ ու աննշան ծնողացմէ : Իր ծնընդեան քաղաքին մէջ մատենագրական ուսմունքը փառաւորապէս աւարտելէն յետոյ, 1811ին Փարիզ եկաւ, եւ ամենայն դիւրութեամբ վարժապետարանը (école normale) մտաւ, որպէս զի տերութեան դպրոցներու մէջ դասատու ըլլալու պատ-

րաստուի. այն ատենը տասնըվեց տարեկան էր. վրան շատ չանցաւ փափաքին խասաւ. Փարիզէն դուրս տերութեան դպրոցներէն մէկուն մէջ դասատու դրուեցաւ : Ամենայն ուշադրութեամբ ու սիրով իր ծանր պաշտօնը կատարեց Թիւրի մինչեւ որ Նափոլէոնի կայսերութեան դադրելովը ուսմանց կարգը տակն ու վրայ եղաւ, դպրոցներն առ ժամանակ մի գոցուեցան, ինքն ալ եկաւ Փարիզ

դեռ կեցած է, ինչպէս որ ես ստուգելի երկու տարի վերջը (Ն. Խանիկ) :

ville même, et il est encore sur pied, comme j'ai eu l'occasion de le constater deux ans plus tard.

եկաւ ու ինքզինքը բոլորովին ուսման տուաւ : Սեն-Սիմոն անունով հոջակաւոր տնտեսագիտին հետ բարեկամացաւ եւ յետոյ անոր ատենադպիրն ըլլալով՝ հրատարակած քաղաքական եւ իմաստասիրական գրուածոցը յօրինուածոյն շատ օգնեց . եւ իր ազնիւ բնաւորութեամբն այնչափ սիրելի եղաւ անոր, որ այն գրուածոց մէկուն ձակատը դրուած է. « Օգոստինոս Թիեռի, որդեգիր Սեն-Սիմոնի : »

Ետքերը օրագրութեան հետեւեցաւ, ու այլ եւ այլ օրագրաց մէջ սկսաւ հատուածներ հրատարակել . Նորմանտացոց արշաւանքէն մինչեւ Կարոլոս առաջնոյն մահը Սենգղիոյ մէջ պատահած յեղափոխութեանց ըրած նկարագիրը շատ հաճուանցաւ ընթերցողաց : Անկէց քաջալերուած՝ միտքը դրաւ որ Նորմանտացոց Սենգղիոյ տիրապետելը տեղնիտեղը գրէ : Ծանր աշխատանք էր այն . բայց քաջութեամբ ձեռք զարկաւ . գրատունէ գրատուն պտըտելով, շարքեր ամիսներ, անթիւ անամարգրքեր կարդալով բոլորապէս, վերջապէս 1825 ին ի լոյս ընծայեց իր բազմաշխատ երկասիրութիւնը ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՏԻՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐՄԱՆՏԱՅԻՈՅ ՏՄԱՂԱՒՆԱՆ՝

Մեծ ընդունելութիւն գտաւ այս գործը, եւ դեռահասակ պատմաբանին — վասն զի քսանըվեց տարեկան էր — հանճարոյն վրայ ամէնքը զարմացան : Այն սիրալիր ընդունելութեան վրայ շատ ուրախացաւ Թիեռի, քաշած աշխատութիւնը քիչ մը մոռցաւ, բայց ափսոս որ սաստիկ աշխատանքէն աչքը չարաջար տկարացեր էր, եւ գրեթէ չէր տեսներ : Հարկ եղաւ որ հանգչիք թիշկները խորհուրդ տուին որ ճամբորդութիւն

ընէ . Չուիցերի գնաց պտըտեցաւ, անկէց ալ դարձաւ իր հայրենեացը տեսնելու արժանի տեղերը պտըտեցաւ : Երբոր 1826ին Փարիզ եկաւ, աշխատանքը նորէն ձեռք առաւ, բայց գրեթէ բոլորովին կուրցած : Առման Քառէլ անունով ուշիմ երիտասարդը քովն առաւ ու սկսաւ անոր քեղադրելով բան շարագրել : Յաջորդ տարին ՆԱՄԱԿԱՆԻ ԶՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆԻ ԳԱՂԱՅԻՈՅ² ըսուած գործը հրատարակեց, անով ամենուն համարումը իրեն քաշեց, եւ արձանագրութեանց ու գեղեցիկ դպրութեանց ձեմարանը զինքը կաճառորդ ընտրեց 1839ին :

Թեպետ եւ այսպէս բախտն ու փառքը դեռահասակ պատմաբանին ետեւէն կերբային, սակայն մարմնոյ տկարութիւնը զինքը հանգիստ չէր բողոյր, եւ կուրութիւնը օրէ օր կաւելնար . այնպէս որ ստիպուեցաւ նորէն գրաւոր աշխատանքը բողոյ ու ճամբորդութիւններ ընել, հանքային ջրերու բաղնիքները երբալ :

Մինչեւ այն ատեն դեռ կարգուած չէր Թիեռի . հանդիպեցաւ կին մը որ հասկըցեր էր քէինչ փափաքելի բան է մարդուս իր անունը ուրիշ մեծ անուան մը, եւ կեանքը՝ փառաւոր

ուցաւալից կեանքի մը հետ կցել, բողոյց աշխարհիս ընդունայն զուարճութիւնները եւ ինքզինքը հրաշալի պաշտօնի մը ետիւրեց, որ էր վշտահար մարմնոյ մէջ ամփոփուած ընտիր հոգւոյ մը պահապան նրեշտակ ըլլալ :

Այն ազնուասիրտ կնոջ խնամօքը զօրացաւ քիչ մը Թիեռի, եւ կրցաւ ետեւէ ետեւ հրատարակել այս երկու հոյակապ գործքերը, ՏԱՄՆԱՄԵԱՅ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԽՈՒՋԱՐԿՈՒԹԻՒՆԷ³ եւ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՄԵՐՈՎԵԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱՆ⁴ : Անոնց յաջորդեց ՊԱՏՄՈՒ-

Օգոստինոս Թիեռի.

¹ Histoire de la conquête d'Angleterre par les Normands.

² Lettres sur l'Histoire de France.

³ Dix ans d'études historiques.

⁴ Récits des temps mérovingiens.

ԹԻՒՆ ԵՐՐՈՐԳ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆՆԵՐ՝ ըսուածը. երեքին մէջն ալ զարմանալի հանճարն ու վառվռուն ու զարդարուն ոճը կրփայլին :

Իր անձնանուէր կողակցին մտադիւր խնամքը մինչեւ վերջը վայելել չկրցաւ Թիեռի. 1844ին վախճանեցաւ նա, եւ իր ցաւերը կրկնապատկեցան. մինչեւ որ ինքն ալ 1856ին մայիսի 22ին մեռաւ վաքսունըմէկ տարեկան :

Ասկէց քսանուերկու տարի առաջ կուրցած ժամանակը զրուցեր էր քե « Կայ աշխարհիս վրայ բան մը որ նիւթական վայելքներէն, հարստութենէ ու նաեւ առողջութենէ վեր է, եւ այն է որ մարդ իր անձը գիտութեան նուիրէ. » մինչեւ մահը գործով կատարեց Թիեռի ըսածը : Երէք ժիշկներուն խօսքին մօտիկ ընէր ու միտքը յոգնեցընելէն ետ կենար, շատ կրնար ապրիլ, եւ երէ շատ աւելի ալ չապրէր՝ գէթ առանց ցաւոց կապրէր : Մահուան անկողնոյն մէջ լեզուն՝ որ բռնուեցաւ, հասկըցաւ որ ալ պէտք է բողոյ

աշխատանքը. վասն զի պառկած տեղը. կարդացընել կուտար շինուած գրքերն ու պակասութիւնները կըսէր որ սրբագրեն :

Գաղղիոյ պատմութիւնը հասուն քննութեամբ գրուած չըլլալով՝ մէջը շատ անհիմն ու առասպելեայ դէպքեր կային. Թիեռիին մեծ արդիւնք այն եղաւ որ զանոնք մանրագնին եւ անձարեղ բանաքննութեամբ հետազօտեց, անոնց անվաւերութիւնը բազմաթիւ վկայութիւններով հաստատեց, ու ազգային պատմութենէն դուրս հանեց. ուստի եւ գերմանացի հեղինակին մէկը կըսէ քե « Միայն Թիեռին մեզի հասկըցուց գաղղիական միապետութեան տասնըջորս դարերը. » վասն զի իրմէ առաջ Գաղղիոյ պատմութիւնը գրողները մինչեւ չորեքտասաներորդ դար առանց քննութեան առասպելն ու ճշմարտութիւնը խառն իբրեւ ստոյգ կը պատմէին, եւ ասոնց մէջ անուանի են Կառնիէ, Անբըրիլ եւ Միլոյ :

ԿԵՆՅԱՂՕԳՈՒՏ ԲԱՆՔ

ՉԱԳԱՒՈՏ ԿԱՄ ՄԵՒԱԿ.

Չագախոտը կամ մեխակը (զարանֆիլ աղածը) միջակ բարձրութեամբ ծառ մի է, այսինքն հազիւ 10 մետր բարձրութիւն կունենայ : Տերեւները հակադիր են, ձուաձեւ, սրածայր, լերկ, ողորկ, փայլուն, խոշոր երակներ ու ջղեր ունին, եւ բոլոր տարին դալար կըմնան : Ծաղիկները վարդագոյն են եւ հոտաւետ :

Այս ծառը որ Հնդկաստանի արեգական տակը բուսածներուն գեղեցիկներէն մէկն է, մշտադալար բուրգի մը կընմանի՝ անթիւ գեղատեսիլ ծաղկընէրով զարդարեալ : Ամէն մասունքը հոտաւետ են, բայց ամենէն աւելի ծաղկունքը, որոց անոյշ հոտը մինչեւ հեռաւոր տեղեր կըբուրէ, նաեւ չորնալէն ետքն ալ :

Այս հոտը աւելի ալ սաստիկ կըլլայ չրացուած կոկոններուն վրայ. եւ ասոնց չորցածներն են որ կըվաճառուին ու շատ բանի կըգործածուին.

ասոնց ալ ծաղին անունը կուտանք հայերէն, այսինքն մեխակ կամ ձագախոտ (զարանֆիլ) :

Հին բնապատումք՝ կըճանաչէին ձագախոտը, որ Ովկիանիոյ Մոլութեան կղզիներէն եկած է Միջին դարու մէջ Վենետիկցիք յեգիպտացւոց եւ յԱրաբացւոց կըղենին մեխակն ու կըբերէին Եւրոպացւոց կըվաճառէին : Երբոր Վասքոյ Կամա Բարեյուսոյ Գլխէն անցաւ, Փորբուգացիք Մոլութեան կղզեաց տիրեցին. բայց շուտով Հոլանտացիք անոնց ձեռքէն առին, եւ այս համեմին վաճառումն իրենց սեպհականեցին, եւ գլխաւոր տեղն էր Ամպոյնա կամ Ամպուան կղզին :

Ուրիշ ազգերը շատ ջանացին որ Եւրոպան Հոլանտացւոց այն մենավաճառութենէն ազատի, բայց ջանքերնին փուճ եղաւ, եւ շատ անձինք անոնց արքնութեանն ու խստութեանը զոհ եղան : Փուար անունով գաղղիացին, որ Գաղղիոյ կղզոյն կուսակալն էր, 1770ին երկու նաւ դրկեց որ երբան տնկելու համար ձագախոտ բերեն. ասոնք շատ կղզիներ պտըտեցան ու տեղ մը մեխակի